

WPROWADZENIE

Problem etnogenezy Słowian od dawna koncentruje uwagę badaczy różnych specjalności próbujących ustalić pierwotne siedziby i czas powstania tego ludu. U podstaw tych usiłowań leży przekonanie (najczęściej przyjmowane milcząco), że odkrycie początku (genezy) określonego faktu, zjawiska historycznego jest jego wyjaśnieniem. Po części tak też jest, ale tylko po części, gdyż odpowiedź na pytanie: „skąd się to wzięło?”, nie jest odpowiedzią na pytanie: „jaką to ma strukturę, jaki sens i funkcję?”. Poznając genezę, nie uzyskujemy wglądu w istotę zjawiska, a jedynie jeden z jego aspektów. W niniejszym opracowaniu chciałbym zaproponować inne spojrzenie – jakby od drugiej strony. Główną ideą tej pracy jest teza: narody słowiańskie są bytami historycznie ukształtowanymi, a czynnikiem je współkształtującym była także sztuka. Kultura w ogólności, a sztuka w szczególności (tu rozumiana jako tzw. sztuki plastyczne wraz z architekturą) stanowią istotne czynniki w dziejach kształtowania się narodów – procesu zresztą nigdy nie zakończonego definitywnie. W tej koncepcji sztuka jest jednym ze składników tradycji, szczególnie ważnym, bo wizualnym (docierającym i oddziaływającym powszechnie), mogącym funkcjonować jako „ośrodek krystalizacji” i materialne oparcie świadomości narodowej.

Choć próby wyjaśnienia dzieł sztuki przez wywodzenie ich szczególnych właściwości przez odwołanie do cech narodowych zostało słusznie odesłane do lamusa historii sztuki, to jednak problem relacji narodów i ich sztuki – pozostaje ważny. Narody są, niezależnie od definicji, istotnym komponentem dziejów. Sprawa narodowej autoidentyfikacji nabrała ważnego znaczenia w epoce nowoczesnej, jednak oczywiście istniał także w okresie średniowiecza. Zachowuje on także aktualność w naszych czasach. W tragiczny sposób problem ten ujawnił się w trakcie wojennej agresji Federacji Rosyjskiej na Ukrainę, którą w myśl propagandowej tezy rosyjskiej zamieszkuje „ten sam” albo „bratni” naród. Nie przeszkadza to armii rosyjskiej mordować ten „bratni naród” w barbarzyński sposób. Oczywiście dla Ukraińców ta wojna służy za zasadniczy dowód tego, że nie są oni „jednym narodem” z Rosjanami. Konflikt toczy się nie tylko na polach bitew, ale także w sferze symbolicznej. Jego przedmiotem jest m.in. kwestia tradycji i autoidentyfikacji. Zarówno Ukraina, jak i Rosja uważają się za właściwych spadkobierców tradycji Rusi Kijowskiej, od-

mawiając tego stronie przeciwnej. Nie ulega wątpliwości, niezależnie od końcowego rezultatu tej wojny, że mamy do czynienia z jakościową zmianą świadomości Ukraińców jako narodu politycznego.

Mimo powszechnej wśród badaczy świadomości ponadnarodowych powiązań w dziejach sztuki, w dalszym ciągu najczęstszym ujęciem jest pisanie o sztuce w obrębie i z perspektywy poszczególnych państw (narodów): o sztuce włoskiej, polskiej, niemieckiej, francuskiej, czeskiej etc. Naukowe (a zwłaszcza popularnonaukowe) opracowania przyczyniają się tym samym do ugruntowywania wspólnej zbiorowej tożsamości przez odwoływanie do wspólnego dziedzictwa. Uprawnione jest zatem pytanie, czy sztuka (ściślej – obiekty nazywane dziełami sztuki) towarzysząca ludziom od zarania dziejów mogła odgrywać podobną rolę już w wcześniej? Tak zakreśloną problematykę będziemy rozważać na wybranych przykładach dzieł sztuki powstałych na terenach państw słowiańskich. Naszą uwagę skupimy przede wszystkim na okresie średniowiecza, kluczowym dla kształtowania się narodów europejskich, choć oczywiście uwzględniać będziemy także wybrane zjawiska późniejsze. Zastrzec chciałbym, że niniejsza praca nie jest syntezą dziejów sztuki na terenie Słowiańszczyzny w średniowieczu, a jedynie próbą rozważenia powyższych zagadnień. Oczywiście wybór analizowanych dzieł jest w znacznym stopniu subiektywny i podatny na krytykę. Chciałbym podkreślić jednak, że jest to sytuacja, w jakiej właściwie stale znajduje się historyk – z morza zjawisk musimy wybierać te, które uznajemy za ważniejsze, bardziej reprezentatywne dla rozważanego problemu, gdyż niemożliwe (a także niecelowe) jest uwzględnienie wszystkich.

Praca niniejsza powstała w ramach grantu NPRH 11H 12 0216 81 „Historia i kultura dawnych Słowian”. Profesorom Jerzemu Strzelczykowi i Adamowi Krawcowi dziękuję za zaproszenie do jego realizacji i za możliwość współpracy w zespole łączącym badaczy wielu specjalizacji.

Zrąb tekstu powstał w roku 2018, na potrzeby niniejszej publikacji zostały wprowadzone niewielkie jedynie uzupełnienia. Ze względu na bardzo szeroką problematykę, przypisy i bibliografia nie mogą oczywiście aspirować do wyczerpania literatury przedmiotu. Zawierają odniesienia do prac wykorzystanych, które zawierają zestawienia publikacji dotyczących poszczególnych zagadnień.